

כללי

תורה וקמח - ומה שביניהם

Bread, Wine, Walls and Scrolls

יעקב שביט

27 באוקטובר 2002

Magen Broshi. Sheffield Academic Press, 312pp., 100.00\$

הספר כולל מבחר של 32 מאמרים (שלא את כולם נוכל לסקור כאן) מפרי עטו של הארכיאולוג מגן ברושי, מי שכיהן במשך 30 שנה כאוצר "היכל הספר" במוזיאון ישראל. המאמרים מרוכזים בעיקר סביב שלושה נושאים: תולדות הארכיאולוגיה המקראית, היבטים מרכזיים של התרבות החומרית של ארץ-ישראל, מחקר המגילות הגנוזות (מגילות ים המלח), ובנוסף גם עיונים במהימנותו של יוסף בן-מתתיהו.

להד תקשורת וציבורי זוכים, בדרך כלל, אותם חיבורים המציעים גרסאות השוללות מכל וכל את מהימנותה של המסורת המקראית, או כאלה המציעים גרסאות העומדות בניגוד לדעה המוסכמת בדבר מוצאן של המגילות שנתגלו בקומראן (כלומר, הדעה שנכתבו בידי עדת האיסיים, או היו חלק מ"ספרייתם" הכיתתית). ברושי הוא מייצג מובהק של "הדעה המוסכמת", או "דרך המלך", של המחקר בשני התחומים האלה. אמנם ל"דעה המוסכמת" יצא לפעמים שם גנאי כמייצגת שמרנות וקונפורמיזם, אבל אין פירוש הדבר שהיא, מעצם טבעה,

רחוקה יותר מן האמת מאשר דעות רדיקליות או ספקולטיוויות. לעתים קרובות
ההיפך הוא הנכון.

במאמר הפותח סוקר ברושי בקצרה את תולדותיה של הארכיאולוגיה המקראית
הנוצרית, ובעיקר זו הפרוטסטנטית, שהונעה מתוך רצון "לאשר את המקרא",
ואת ראשיתה של הארכיאולוגיה העברית, שהונעה מתוך אותו רצון, אם כי
מסיבות שונות לגמרי. מבקריה הרבים של "הארכיאולוגיה המקראית" רואים בה
מחקר דוגמטי, שהוא תוצר מגמתי ומגויס של "הלאומיות הציונית
הקולוניאליסטית", וכיוצא בזה (הספרים הרבים למדי ברוח הזאת שראו אור
בשנים האחרונות הם גילוי מובהק של כתיבה היסטורית פולמוסית
ומניפולטיבית, לעתים גסה). ברושי מכיר בכך שתיאולוגיה ואידיאולוגיה כיוונו את
הארכיאולוגיה המקראית בימיה הראשונים, אבל סבור שהיא ידעה לעבור
תהליך, שאותו הוא מכנה "מכניזם מדעי חיסוני" (עמ' 29).

כוונתו לנכונותם של חוקרים להודות בטעויות עובדתיות ופרשניות, ואף בנכונות
לשנות את תחומי המחקר ואף את פרדיגמת המחקר, ולהשתחרר ממגמות
"חוץ מחקריות". הוא אינו מביע את דעתו אם מדובר כאן רק בתהליך מדעי
"אוטונומי", או ששינוי הפרדיגמה קשור לתמורות בחברה ובתרבות של
החוקרים. קשה לקבל את דעתו (המאמר נכתב בשנת 1987), כי העובדה
שרוב הארכיאולוגים הישראלים הם "חילונים" נובעת מכך ש"כל מה שהיהודי
הדתי זקוק לו נמצא בתנ"ך, לא באדמה" (שם).

הטענה הזאת אינה עולה בקנה אחד עם דיבוק הארכיאולוגיה שאחז לפחות
בחלק מן הציבור הדתי-לאומי בכשלושים השנים האחרונות. כן ראוי להעיר כי
הדעה הרווחת בדבר המעמד המכונן שהיה לארכיאולוגיה המקראית ביצירת

התודעה הלאומית והזהות הלאומית של היישוב היהודי החדש בארץ-ישראל (גם ברושי כותב כי "בישראל שיחקה האידיאולוגיה תפקיד מרכזי יותר מאשר ברוב הארצות", עמ' 58) היא מופרזת במקצת.

בכל מקרה, הלאומיות היהודית, כפי שיש מבקשים לטעון, בוודאי איננה המקרה המודרני היחיד שבו נעשה שימוש בממצאים הארכיאולוגיים (שאינם רק מונומנטים, אלא גם תעודות ספרותיות והיסטוריות) כדי לגייס את העבר ל"צורכי ההווה - והעתיד". לעומת זאת, נכון הדבר, כי לשאלת ההיסטוריות של אברהם ומשה יש ערך שונה לגמרי מאשר לשאלת ההיסטוריות של אגממנון או אכילס. במקרה של הארכיאולוגיה המקראית מדובר בשילוב ייחודי של זיקה בין שחזור העבר הרחוק בעזרתו של הממצא הארכיאולוגי ובין אמונות דתיות ואידיאולוגיות לאומיות. לא פלא איפוא שהיא עומדת במרכזו של פולמוס בעל אופי רחב יותר משאר ה"ארכיאולוגיות".

ברושי דוחה את המגמה להוכיח שהסיפור המקראי הוא תמיד, ובכל מקרה ועניין, תיאור היסטורי מהימן מן הבחינה העובדתית, אבל בד בבד הוא גם רחוק מלקבל את העמדה הרוויזיוניסטית, או ה"ניהיליסטית", הרואה בכל המסורת ההיסטורית של המקרא לא יותר מאשר "המצאה" מאוחרת. כך, למשל, הוא לא שולל את הגרעין העובדתי של המסורת על אודות התנחלותם של שבטי ישראל בכנען בסביבות שנת 1200 לפני הספירה, אבל מנגד הוא סבור שהתיאור ההיסטורי במקרא של ההתנחלות (שהתבסס, לדעתו, על מסורות בעל-פה), הוא בעיקרו פרי הדמיון והוא מאמץ את הדעה שההתנחלות היתה תוצר של תהליך ממושך ולא של כיבוש צבאי.

קשה לי לקבל את דבריו של ברושי על יוליוס ולהאזון, מי שהפך ברבע האחרון של המאה ה-19 את "השערת המקורות" לדוגמה השלטת בחקר המקרא. התשובה לשאלה אם היה ולהאזון אנטישמי שנויה במחלוקת, אבל העובדה שאפשר למצוא בכתביו הערות בעלות אופי "אנטישמי חשוך" אין פירושה שהתיאוריה שלו אינה ראויה לאמון - כפי שכותב ברושי (עמ' 51), שבוודאי אינו שולל מכל וכל את תקפותה. הדברים נכתבו, אולי, ברוח הומוריסטית, אבל יש מן הקוראים העשויים לקבל אותם ברצינות.

ראשית, אם נקבל את הכלל הזה, נצטרך לדחות על הסף לא מעט תיאוריות, ולא רק בתחום ביקורת המקרא; שנית, ברושי עצמו מוכיח שלא תמיד נכון לאמץ תיאוריות של פונדמנטליסטים, רק משום שיצאו להוכיח את מהימנותו של המקרא.

החטיבה האמצעית ברובה עוסקת בהיסטוריה הדמוגרפית ובציוויליזציה החומרית של ארץ-ישראל. כאן מעביר ברושי את הקוראים אל המציאות הריאלית, שבה התרחש הסיפור המקראי; אל התנאים הסביבתיים שבהם התגבשה הישות הישראלית ואשר איפשרו את ההתפתחות הדמוגרפית והיישובית, וכן אל סל המזון של האוכלוסייה. כך, לדוגמה, הוא משווה את החשיבות של "המצאת" הטרסות כ"יוזמה מלמטה", שאיפשרה את החקלאות בהר ואת הגדלת ייצור המזון לבניין הפירמידות שנבנו בידי השלטון המרכזי במצרים הפרעונית. ברושי מקבל את הדעה שהלחץ הדמוגרפי היה הכוח המניע מאחורי החידושים הטכנולוגיים, שאיפשרו מצדם את המשך הגידול הדמוגרפי של אוכלוסיית ארץ-ישראל בחמש מאות השנים שקדמו לפלישה האשורית לארץ-ישראל (בשנת 734 לפני הספירה).

לגידול הדמוגרפי הזה היו, כמובן, תוצאות פוליטיות וחברתיות מרחיקות לכת. רוב הקוראים יפתעו בוודאי ללמוד שמדובר באומדן משוער של כ-150 אלף נפש בשנת 1000 לפני הספירה וכ-400 אלף נפש בשנת 734 לפני הספירה (מלכות ישראל מנתה כ-222 אלף נפש ומלכות יהודה כ-110 אלף), וכי אוכלוסיית ירושלים בתקופת מלכות שלמה מנתה כ-25 אלף נפש, בימי שיבת ציון כ-4,500, בתקופה החשמונאית כ-30-35 אלף נפש, ולפני חורבן הבית השני כ-80 אלף. בתקופת השיא, בימי השלטון הביזנטי, מנתה האוכלוסייה של ארץ-ישראל כמיליון נפש. די, כמדומה, בנתון הזה כדי ללמד על היקפה העצום של המהפכה הדמוגרפית שהתרחשה בארץ-ישראל במאה השנים האחרונות.

פרקים 16-23 מוקדשים לחקר המגילות הגנוזות. חקר המגילות (כ-15 אלף חיבורים שנכתבו במשך כחמישים שנה!) הוליד לא רק תיאוריות חלופיות (ברושי מונה 17 כאלה!), שצריך ואפשר להתווכח אתן, אלא גם תיאוריות סהרוריות, לפעמים גם בדבר זיופים וקונספירציות מאחורי הקלעים.

ברושי מייצג, כאמור, את העמדה הדומיננטית, ומבטל אחת לאחת, לפעמים בסרקזם מושחז ובוטה, את התוקף של הצעות חלופיות שונות, שעל פיהן קומראן היתה, לדוגמה, חווה חקלאית, מצודה או תחנת מסחר. לדידו, שוכני קומראן היו קבוצה קטנה (כ-150-200 נפש) של איסיים, שישבו במקום כ-150 שנה, והמגילות הן היצירה הדתית-הספרותית הייחודית שלהם (ואולי גם של בני העדה, והקרובים אליה, שהתגררו מחוץ לקומראן), או של יצירות הקרובות להשקפת עולמם.

לדעת ברושי התיאולוגיה הקומראנית היתה מוכרת גם מחוץ לחוגם של חברי העדה; היכרות שנמשכה עוד דורות רבים אחרי החורבן (לא ברור, לשיטתו, אם

ההשפעה ה"מחתרתית" הזאת היתה תוצאה מהנגישות לעותקים הרבים של חלק מן המגילות, לפחות, או להיכרות בעל-פה עם המסורת הקומראנית). ההיכרות הזאת עולה מהפולמוס של התלמוד עם השקפות שונות שמקורן באיסיים ומן ההשפעה של ספרות קומראן על הקראות.

למשל, בהסתמך על כמה אנלוגיות בין השקפות המובעות בברית החדשה לבין מגילות ים-המלח, סבור ברושי שכמה מאמונות היסוד של הנצרות, בהן האמונה בפרדסטינציה, מקורן בספרות של קומראן. מכאן מסקנתו של מגילות ים-המלח, שלא היתה להן, לדעתו, השפעה כלשהי על התפתחות היהדות אחרי החורבן, היתה השפעה מכרעת על התפתחות הדוקטרינה הנוצרית (והקנאות הנוצרית) ועל התרבות המערבית. לפי התיאור הזה, עדה קטנה ומעוטת שפעה בסביבתה התרבותית המיידית, שישבה בשולי המדבר וראתה עצמה נבחרת מעם, זכתה להשפעה מרחיקת-לכת על התרבות האנושית, פי כמה וכמה מן הספרות של חברת הרוב. אי אפשר שלא להעיר כאן שוב על הידוע, כי בעוד שמספר החיבורים המדעיים על מגילות ים-המלח בשפות אירופיות שונות הוא מעיין שופע, בעברית מספרם קטן, תופעה הדורשת עיון נפרד. רק באחרונה הסתמן שינוי במגמה הזאת. האסופה נחתמת בשחזור ספרותי יפה (שהתפרסם לראשונה באלפיים 1996, 13) של חיי העדה האיסיית בקומראן.

חלק מן המאמרים ראו אור תחילה בעברית, ואחרים רק באנגלית. הם נותנים ביטוי לקשת רחבה של נושאים, עניין והתמחות. הקוראים ימצאו בהם לא רק מידע מועיל ופרשנות נכוחה של פרקים והיבטים בתולדות עם ישראל וארץ-ישראל בתקופת המקרא ובימי הבית השני, אלא גם דיון חשוב בזיקה בין "עובדות" ובין תיאוריה ופרשנות. פרסום האסופה הזאת (ומאמרים נוספים) בעברית יהיה בהחלט דבר ראוי ונכון לעשותו.